

МІЖНАРОДНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ ЯК СИНЕРГЕТИЧНИЙ ЕФЕКТ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Незважаючи на багатогранність та багатоаспектність процесу глобалізації, різноманітність її характеристик і визначень, її загальним виявом потрібно вважати все більшу залежність національних економік від діяльності глобалізованого ядра, яке вміщує фінансові ринки, міжнародну торгівлю, транснаціональне виробництво, певною мірою науку і технологію та відповідні види праці. Посилення взаємозалежності і взаємодії всіх сфер і елементів міжнародних економічних відносин є необхідною умовою процесу глобалізації.

Процес глобалізації розвивається стрімко, як кількісно, так і якісно. Ще у 1970-х рр. економісти звернули увагу на найцікавіше явище в міжнародному економічному житті. Зазначалося, що, починаючи з 1950-х рр., стало особливо помітне випереджаюче зростання міжнародного товарообігу порівняно з динамікою світового виробництва. За оцінками Світової організації торгівлі (СОТ), тільки за 1955–1975 рр. світове промислове виробництво збільшилося у 2,5 рази, а фізичний обсяг світового експорту зріс більш ніж у 4 рази. Середньорічний темп зростання світового експорту загалом за період з 1948 по 2000 рр. становив 7%, а темп зростання світового промислового виробництва – 4%. [5, р. 23]. Це означає, що значна частка виробленого загальносвітового продукту реалізується на світовому ринку. Так, відношення світового експорту до світового валового продукту мало таку динаміку: 1960-ті рр. – 13,1%, 1970-ті рр. – 11,2, 1980-ті рр. – 18,6, 1990–1995 рр. – 16,1, 1995–1999 рр. – 18,6% в середньому [3, с. 134].

Під впливом широкого спектра досягнень не тільки в науці, техніці, кому-

нікаціях, інформатиці, але й в управлінні (насамперед у сфері маркетингу) світогосподарська взаємодія вийшла на якісно новий рівень. НТР привела до якісної зміни в системі міжнародних перевезень і комунікацій, що дозволило різко скоротити відстань між країнами і континентами, спростити і здешевити транспортування вантажів і пасажирів, в багато разів полегшити міжнародну кооперацію у виробництві товарів та послуг. Активно розвивається інтернаціоналізація виробництва, встановлюються глибокі й стійкі виробничо-технологічні зв'язки між фірмами різних країн. Усе більш значна частина товарів, що поступають в міжнародний обіг, являє собою не кінцеві вироби, а проміжні продукти.

Дослідники зійшлися на тому, що прискорення зростання міжнародного товарного обігу пояснюється структурними зсувами у світогосподарській сфері, зближенням господарських механізмів, подальшим поглибленням міжнародної спеціалізації, пов'язаним з виходом за національні кордони спочатку часткового (внутрішньогалузевого), а надалі (з 1970-х рр.) і одиничного (повузлового та технологічного) поділу праці. Однак далі починалися істотні розбіжності. На думку одних економістів, одиничний поділ праці набув вирішального значення у розвитку міжнародного товарного обігу, в зміні його матеріально-речовинної структури: «Головне полягає у радикальній перебудові «мікроструктури» товарного обміну, особливо промисловими виробами, в якому переважають не кінцеві продукти, а різні проміжні форми виробів, що відповідають різним стадіям виробничого процесу... Вже це говорить про

те, що вирішальним фактором модифікації структури зовнішньоторговельного товарообороту, що відбувається, слід вважати перехід міжнародного поділу праці на більш високий рівень – від міжгалузевого до внутрішньогалузевого, від часткового до одиничного поділу праці» [4]. Висловлюючись критично з приводу переважаючої ролі одиничного поділу праці, інші економісти займали діаметрально протилежну позицію: «У структурі суспільного виробництва в цілому визначальне значення більше, ніж раніше, має загальний поділ праці» [1].

Обидва трактування особливостей у розвитку міжнародного поділу праці сьогодні видаються дещо односторонніми. Фіксуючи зміни у структурі міжнародного товарного обміну, значне збільшення у зовнішньоторговельному обігу питомої ваги вузлів, деталей, компонентів, ці автори, на наш погляд, недостатньо пов'язували процеси виробництва і обміну, що саме викликало це нове і складне за своїм характером явище. Мова йде про те, що у процесі глобалізації світової економіки міжнародний поділ праці співіснує з об'єднанням на однорідній виробничій базі. Як реальність – діалектична єдність двох різноспрямованих процесів: з одного боку, посилення інтернаціоналізації суспільного виробництва, а з іншого – поділ праці. Взаємопереплетіння відтворювальних процесів, створення принципово нових технологій, «інтелектуалізація» міжнародного обміну – все це не могло не позначитися на світовому товарному обігу. З'явилися нові об'єкти і суб'єкти міжнародного спілкування. Якщо раніше модель співпраці, в основі якої лежала зовнішня торгівля, передбачала пошук такого сектора ринку, який можна було заповнити відповідним товаром, то тепер у процесі глобалізації йде пошук адекватної господарсько-економічної структури для спільного виробництва і спільної реалізації товарів і послуг на світовому ринку.

Міжнародний поділ праці здійснюється не тільки у формі загального (за галузями і сферами суспільного виробництва), але й у формі часткового (внутрішньогалузевого, предметного) і оди-

ничного (подетального, повузлового) поділу праці. У процесі глобалізації світової економіки фірми різних країн перетворюються ніби в ланцюги одного і того виробничо-технологічного процесу з випуску кінцевої продукції. Такого роду виробнича кооперація передбачає попереднє узгодження між партнерами не тільки обсягів і термінів постачання кожного напівпродукту, але й всі його основні параметри аж до технології виробництва. Щоб додати стійкості і надійності цим відносинам, застосовуються різні заходи – укладення контрактів, спільні капіталовкладення, змішане керівництво спільними проектами та ін.

Якісно новий, більш високий рівень міжнародного усупільнення виробництва виявився на мікроекономічному рівні в діяльності багатонаціональних або транснаціональних компаній (ТНК). Окремі приклади такого роду компаній зустрічалися ще в ХІХ ст. Але достовірно масовим явищем і вирішальною силою вони стали саме у 1950–1960-х рр. ТНК використовують у своїй господарській діяльності практично всі доступні форми міжнародного бізнесу. При цьому міжнародні операції включають більш широкий, ніж раніше, спектр взаємодії: торговому обміну передують і/або супроводжує його науково-технічна, інвестиційна, виробнича співпраця. Фірми конкурують на світовому ринку не тільки через експорт товарів і послуг, але й за допомогою капіталовкладень за кордоном. Динаміка експорту капіталу традиційно випереджає динаміку експорту товарів. На міжнародній основі здійснюється весь кругообіг капіталу від його грошової до товарної форми. Фірми намагаються отримати як національний, так і інтернаціональний прибуток за допомогою реалізації різних стратегічних установок: забезпечення свого виробництва іноземною сировиною; закріплення на іноземних ринках збуту через створення філіалів; раціоналізації виробництва шляхом його переміщення в країни, де витрати виробництва менші, ніж на національній території (географічна диверсифікація); орієнтації на «технофінансову стратегію». Остання передба-

чає використання своїх зарубіжних інвестицій для створення різних форм закріплення на іноземних ринках (організація субпідрядних підприємств, укладення довгострокових партнерських угод з іншими фірмами, відмова від частини старих виробництв і розширення нових видів діяльності, передусім в науково-технологічних дослідженнях), а також пошук різних джерел прибутку на міжнародних фінансових ринках, включаючи участь в фінансових спекуляціях.

Усе це дає синергетичний ефект, який полягає в тому, що результативність суспільного виробництва в масштабах світової системи виявляється вищою, ніж сума його результатів в межах автономно функціонуючих національних господарських комплексів, що входять в цю систему. Поеднання галузевої і географічної диверсифікації створює можливість максимального використання економії на масштабі виробництва, економії за рахунок стандартизації, багатофункціонального використання факторів виробництва, а також за рахунок згладжування наслідків кон'юнктурної зміни попиту, динаміки заробітної плати, змін валютних курсів і т. ін. У результаті відбувається виробничо-технологічне зближення і переплетення національних економік, у тому числі і організаційно-управлінське, переміщення кордонів обміну товарами і послугами з міжнаціонального рівня до міжфірмового, міжкорпоративного обміну. Термін «міжнародний поділ праці» відображає вже не тільки і не стільки процес суспільного поділу праці між націями, скільки міжфірмовий (міжкорпоративний) поділ праці, а також поділ виробничих функцій всередині корпорацій, що виходять за національні кордони. Розвиток електронних засобів інформації, супутникового та кабельного зв'язку, включаючи всесвітню мережу Інтернет, привів до формування загальносвітового економічного, фінансового, інформаційного, телекомунікаційного простору (правда, з різною мірою завершеності). У результаті всі сектори і сегменти світового господарства і всі країни світу так чи інакше з більшою або меншою мірою інтенсивності «втягують»

в цей єдиний економічний простір. При цьому одночасно відбувається і перехід функціонування різних ринків у так званий режим реального часу. Тим самим закладаються основи технологічної єдності світової економіки, формується вища форма міжнародного поділу праці – міжнародний технологічний поділ праці (МТПП).

Сказати, що МТПП є своєрідним синтезом, симбіозом, зрощенням міжнаціонального і міжфірмового поділу праці, явно недостатньо. Міжнародний технологічний поділ праці – продукт одночасно і науково-технічної революції, і процесу глобалізації, один з їх проявів у зовнішньоекономічній сфері. Спеціалізація окремих фірм і країн на постійному генеруванні новітніх наукових, технічних, технологічних ідей, рішень, прийомів праці і т. ін., поступове зрощення науки з виробництвом не тільки за територіальною, виробничо-кооперативною ознаками, але й на базі розтягання технологічних ланцюгів і винесення їхніх ланок за національні рамки становлять основу міжнародного технологічного поділу праці. Тільки світогосподарське середовище з його найвищою концентрацією виробничого, наукового і організаційного потенціалів здатне налагодити чітку роботу конвейєра з втілення в життя новітніх технічних ідей – від замовлення на генерацію необхідних ідей до їх втілення в матеріально-речовинну оболонку.

У рамках МТПП змінюється сам об'єкт спілкування: товар (продукт) як за формою, так і за змістом зазнав якісної трансформації. У цей час чітко простежується еволюція товару від найпростіших форм (одиничний товар) до найскладніших комбінацій (товар-група) і поява на цій основі вищих товарних форм: товару-об'єкта, товару-програми. До появи товару-групи привела еволюція об'єктів світогосподарських взаємодій товарів і послуг. Найширша диференціація пропозиції і сегментація попиту, а також маркетингові стратегії фірм підготували, з одного боку, так званий «асортиментний вибух», з іншого – об'єднання товарів в комплектні групи. Особли-

во це характерне для зростаючих ринків, в яких є важливим супровідний продаж. Реалізація великих проектів (будівництво об'єктів «під ключ») привела до появи товару-об'єкта. Комплексний характер цього різновиду товару: охоплення виключно широкого кола робіт і супутніх послуг типу «світогосподарських», проектування, управління будівництвом, експлуатаційні послуги і т. ін. портебувало комплексного освоєння ринку. Під час реалізації великих об'єктів виробничого і невиробничого характеру зовнішньоекономічна взаємодія орієнтується не тільки на прямих клієнтів і замовників, але й охоплює всю так звану «систему створення цінності». Розробляються програми, спрямовані на кожну ланку виробничо-технологічного ланцюжка, що включає всі види діяльності, які залучаються до процесу створення і використання продукту. Таким чином, формується попит на різного роду комплектуючі матеріали, запасні частини, послуги, що веде до довготривалого мультиплікаційного ефекту.

Наприкінці 1970-х рр. з'явився новий різновид товару: товар-програма, незвичайна за своїм економічним змістом та формою вияву. При цьому реалізуються величезні комплекси великих об'єктів і споруд, що забезпечують розвиток агропромислових структур окремих країн, проекти в аерокосмічному бізнесі, автоматизованих систем і робототехніки, комплекси об'єктів сфери послуг, об'єктів, пов'язаних з накопиченням і поділом інформації. Продавці товару-програми орієнтуються не на разовий ефект (одноразовий прибуток), а прагнуть підпорядкувати своєму впливу розвиток цілих галузей і секторів національних господарств.

У міру ускладнення товарної форми різко підвищується рівень «інтелектуалізації» товару, ускладнюється характер послуг, що надаються. Частка послуг неминуче зростає при переході від нижчих градацій товару до більш високих і орієнтовно досягає 50% вартості товару-об'єкта і товару-програми [2, С. 36]. Послуги пронизують, опосередковують всі етапи операцій: будівельні, світогоспо-

дарські, транспортні, рекламні, аудиторські, юридичні, туристичні послуги, передпродажне обслуговування техніки і обладнання, послуги зв'язку і т. ін.

Організаційна структура, функціональні і управлінські ланки господарюючого суб'єкта повинні бути достатні не тільки для виробництва і просування товару на ринок, але й для стійкого збереження своєї «ніші». Суб'єктами світогосподарського спілкування, що оперують з товаром-об'єктом і товаром-програмою, стає об'єднання (група) комерційних організацій і державних інститутів. Виробничо-фінансовий комплекс, який стає учасником операцій з товаром-програмою виходить на такий широкий потік світогосподарської взаємодії, що усунути його з цієї операції практично неможливо, оскільки за ним стоять не тільки ТНК, але й держави, що беруть участь в операції. У забезпеченні тривалого ефекту від реалізації на світовому ринку більш складних різновидів товару роль держави підвищується. Наприклад, скорочення закупівлі комплектного обладнання привело експортерів розвинутих країн до необхідності знаходити при підтримці своїх урядів можливості надавати пільгові умови фінансування. Почало застосовуватися «комбіноване фінансування» — поєднання державної допомоги країні-імпортеру з пільговим фінансуванням покупців з цієї країни. Для забезпечення тривалого ефекту від реалізації на світовому ринку більш складних різновидів товару конкуруючі фірми укладають угоди з іншими ТНК, створюють науково-технічні, стратегічні альянси, формують глобальні союзи і т. ін.

В останні два десятиріччя широкого розвитку набули неакціонерні форми транснаціональної діяльності: системи ліцензійних угод, контракти на управління, світогосподарські угоди тощо, які забезпечують функціонування зарубіжних підрозділів в межах транснаціональних господарських структур. Виробничо-фінансові комплекси, що формуються, буквально є космополітами. Фірми поводяться як «глобальні гравці» — відразу ж змінюють напрямок виробництва, як тільки виникає загроза бути витісненим

з ринків конкурентами. Подібні інтегровані виробничо-фінансові системи, маючи у своєму розпорядженні величезні матеріальні і фінансові ресурси, мають великий вплив на світову економіку і здатні впливати безпосереднім чином на перебіг подій, не озираючись на національні господарства.

Таким чином, нова якість міжнародного поділу праці в процесі глобалізації світової економіки визначає зміну ролі зовнішньоекономічних факторів в функціонуванні національної економіки. Сьогодні, як ніколи раніше, проблеми національних господарств пов'язані з міжнародним контекстом. Роль світової економіки вже не вміщується в формулу зворотного впливу світогосподарських процесів на національний соціально-економічний розвиток, а перетворюється в потужний фактор, що детермінує напрям руху суспільства.

Список використаної літератури

1. Иохин В. Межфирменное кооперирование в капиталистическом произ-

водстве / В. Иохин // *Мировая экономика и междунар. отношения.* – 1982. – № 2. – С. 118.

2. Кочетов Э.Г. Ориентиры внешнеэкономической деятельности (национальная экономика и предприятие в системе мирохозяйственных связей) / Э.Г. Кочетов. – М.: Экономика, 1992. – 285 с.

3. Устинов И.Н. Статистико-аналитический справочник / И.Н. Устинов. – М.: Экономика, 2000. – 134 с.

4. Хвойник П. Внешнеэкономическая сфера капитализма: новый этап развития / П. Хвойник // *Мировая экономика и междунар. отношения.* – 1976. – № 5. – С. 78.

5. *World Trade Slows Sharply in 2001 Amid the Uncertain International Situation // WTO News: 2001 Press Releases.* – № 249. – 19 October 2001.